

9. ДАЗО (Державний архів Запорізької області). – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 399. – 8 арк.
10. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 393. – 9 арк.
11. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 391. – 12 арк.
12. ДАХО (Державний архів Херсонської області). – Ф. 250. – Оп. 1. – Спр. 1. – 154 арк.
13. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 392. – 8 арк.
14. ДАХО. – Ф. 250. – Оп. 1. – Спр. 1. – 154 арк.
15. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 340. – 15 арк.
16. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 393. – 9 арк.
17. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 388. – 12 арк.
18. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 394. – 9 арк.
19. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 391. – 12 арк.
20. Памятная книжка Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом / под ред. секретаря статистического комитета К. В. Ханацкого. – Вып. 1. – Симферополь, 1867. – 519 с.
21. Календарь и памятная книга Таврической губернии на 1893 год. – Симферополь: Издательство Таврического губернского статистического комитета, 1893. – 250 с.
22. ДАХО. – Ф. 250. – Оп. 1. – Спр. 1. – 154 арк.
23. Памятная книга Таврической губернии. Составитель К.А. Вернер. – Симферополь: Издательство Губернского Земства, 1889. – 76+107+124+69+73+68+73 с.
24. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 399. – 8 арк.
25. ДАЗО. – Ф. 255. – Оп. 1. – Спр. 393. – 9 арк.
26. Статистический справочник Таврической губернии. Составитель Ф.И. Андриевский. – Симферополь, 1915. – 167 с.
27. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область / [Голова редколегії Касьяненко О.Е.]. – Київ: Інститут історії АН УРСР., 1972. – 689 с.

Замуруйцев А. В. Частные аграрные хозяйства немецких колонистов на территории Таврической губернии во второй половине XIX – в начале XX в.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с становлением и развитием крупных частных хозяйств богатых немецких колонистов Таврической губернии во второй половине XIX – в начале XX века. Опираясь на архивные источники, автор изучает их внутреннюю структуру и наиболее характерные черты, а также пытается определить их общую роль в экономической сфере развития данного региона на то время. Актуальность избранной тематики связана с значительным влиянием немецких колонистов в общие аграрные и культурные процессы всего юга современной Украины, которые происходили в послереформенный период истории Российской империи.

Ключевые слова: частное землевладение, товарное производство, наемная рабочая сила, сельскохозяйственная техника, агротехника, земледелие, скотоводство, региональный рынок, аматорская деятельность.

Zamuruitsev A. V. Private agricultures of the German colonists in the Tavria province in the late nineteenth – early twentieth century

The question which related to the formation and development of large private farms in wealthy German colonists Tauria province in the late nineteenth - early twentieth century are discussed in this article. Based on archives sources, the author explores their internal structure and the most features, and trying to determine the general role of this households in the economic development of this region at that time. Actuality of the chosen topic is related to a significant influence of German colonists in general agricultural and cultural processes of all south of present-day Ukraine, which took place in the post-reform period in the history of the Russian Empire.

Keywords: private ownership of land, commodity production, hired labor, farming, agricultural thechnology, agriculture, cattle-breeding, regional market, amateur activity.

УДК 371.13(477.63)"18"

Г. Г. Яковенко

ДОМАШНІ УЧИТЕЛЬКИ м. ОЛЕКСАНДРІВСЬКА

Стаття висвітлює стан домашньої освіти у м. Олександрівську Катеринославської губернії та в Олександрівському повіті. Жіноча освіта у цьому регіоні поширювалася дуже повільно. Єдиний середній навчальний заклад, який готував домашніх учительок, з'явився у місті лише на початку XX ст. До його відкриття початкова педагогічна підготовка місцевих учительок відбувалася у різних середніх жіночих навчальних закладах.

Ключові слова: домашня освіта, домашні учительки, м. Олександрівськ, середні жіночі навчальні заклади.

У м. Олександрівську та однойменному повіті жіноча освіта поширювалася дуже повільно. Єдиний середній жіночий навчальний заклад, який готував домашніх учителів, з'явився у місті лише на початку XX ст. У повіті працювало дуже мало жінок-учителів.

Тема домашньої освіти в м. Олександрівську не висвітлена в історичній літературі. Окремі відомості про домашніх учителів зустрічаються у загальних виданнях, присвячених історії Запоріжжя наприкінці XIX ст. Дослідник і громадський діяч Я.П. Новицький подав загальну характеристику народної освіти [1].

У радянський період відомий історик освіти Запоріжжя І.В. Пуха [2; 3] дослідив діяльність різних типів шкіл, чим створив передумови для вивчення домашньої освіти цього регіону.

У роботах сучасних істориків, дослідника Запорізького краю А.І. Карагодіна [4] та Запорізького університету С.Ф. Орлянського та В.Г. Ткаченка [5], подається загальний огляд розвитку освіти, зокрема жіночої, у м. Олександрівську та однойменному повіті. Л.Г. Злобіна та Н.В. Малаховська [6], а також В.Г. Ткаченко [7] охарактеризували стан навчальних закладів Олександрівська наприкінці XIX – на початку XX ст. Історії Олександрівської міської жіночої гімназії присвячена робота Я.О. Подоляк [8].

Отже, у дослідженнях сучасних істориків висвітлені загальні питання розвитку початкової та середньої освіти.

Основою для написання роботи стали джерела – діловодні, мемуарні, статистичні. Групу діловодних джерел складають огляди діяльності початкових шкіл різного відомчого підпорядкування. Списки вчителів та їх особисті дані наведені у Пам'ятній книжці Одеського навчального округу [9] та Пам'ятній книжці Катеринославської губернії [10]. До мемуарних джерел можна віднести монографію О. Афанасьєва-Чужбинського [14], який навів окремі факти з історії освіти регіону. Особисті дані домашніх учителів містяться у архівних фондах Олександрівської чоловічої та жіночої гімназій [15-21].

Мета даного дослідження – визначити регіональні особливості домашньої освіти у м. Олександрівську та Олександрівському повіті, проаналізувати становище домашніх учителів та їх освітньо-організаторську діяльність.

Рівень розвитку домашньої освіти пов'язаний безпосередньо із соціально-економічним становищем певного регіону. У повітовому м. Олександрівську ці процеси проходили уповільнено, залежали від відсутності належного фінансування такими ж темпами відбувався розвиток освіти.

Про домашніх учителів і гувернерів, які працювали у приватних будинках, поки що немає відомостей. Із мемуарів О. Афанасьєва-Чужбинського зрозуміло, що вони були і заможні мешканці м. Олександрівська зверталися до їх послуг. Автор зазначив: “Кому батьки не в змозі були найняти гувернантку, навчалися у пансіоні пані Сипко” [14, с.152]. Ймовірно, що вартість освітніх послуг домашніх учителів була високою для пересічних громадян, тому вони зверталися до масової школи.

Станом на 1864 р. у м. Олександрівську у двох навчальних закладах – повітовому та парафіяльному училищах – жінок серед викладачів зовсім не було [13, с.146]. У дев'яти навчальних закладах Олександрівського повіту було лише три жінки – у школах сіл Жеребці, Покровське, Гаврилівка [13, с.149]. У цих школах працювали по двоє осіб різної статі, чисельність чоловіків-учителів складала усього 11 осіб. Отже, відзначимо відсутність жіночих навчальних закладів, на той час як чоловічих училищ у повіті налічувалося усього 11. Отже, відзначимо уповільнений розвиток жіночої освіти, відсутність навчальних закладів для підготовки домашніх учительок.

Участь жінок у педагогічній діяльності була дуже обмеженою. За даними, які наводить Я.П. Новицький, можна зробити висновок про дуже повільне збільшення кількості жінок серед педагогів. Крім того, основним джерелом учительських кадрів були єпархіальні училища, зокрема, Катеринославське.

Таблиця 1. Освітній рівень працюючих жінок [1, с.351].

Роки	Домашня освіта		Духовне училище		Гімназії		Усього жінок
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	
1874–1875	2	3	–	1	–	2	6
1885–1886	–	–	–	11	–	5	16

Станом на 1881 р. серед працюючих педагогів налічувалося усього дев'ять жінок [9, с.428-435], із них Катеринославське духовне училище закінчило – три особи, домашню освіту мали дві, жіночі курси при Кубанській учительській семінарії закінчило чотири особи.

У роботі Я.О. Подоляк названо у 90-ті роки XIX ст. дві приватні жіночі гімназії Олександрівська: приватна жіноча гімназія Геккер і Третя приватна жіноча гімназія Л.Г. Бартелінк [8, с.148], джерело кадрів міста та повіту. Дослідниці Л.Г. Злобіна та Н.В. Малаховська [6, с.82] підкреслили, що наприкінці XIX ст. жіноча освіта була представлена двома навчальними закладами: приватне училище П.Е. Дьоміної та прогімназія, яка з 1902 р. стала класичною жіночою гімназією.

У порівнянні із іншими повітами, у Олександрівському повіті у початкових школах працювало учителів – 309, учительок – 223, що складало у 41, 9% [11, с.60].

Олександрівська міська жіноча гімназія надавала своїм випускницям початкову педагогічну підготовку. Станом на 1903 р. її очолювала З.С. Яновська. Зінаїда Степанівна Яновська, дочка дійсного статського радника, до виконання своїх службових обов'язків ставилася дуже сумлінно. Попечительська рада гімназії у звертанні до попечителя Одеського навчального округу відзначала її рідкісну самовідданість роботі, що призвела до підриву здоров'я, а також велику моральну відповідальність за організацію навчально-виховного процесу [15, арк.7].

У цьому навчальному закладі працювало сім викладачів, п'ять класних дам, педагогіку викладав К.М. Алфєєв [10, с.146]. С.Ф. Орлянський та В.Г. Ткаченко навели факти про рівень освіти деяких викладачок гімназії. Наприклад, З.С. Яновська закінчила Московську 1-гімназію, Е.Н. Філіппова – Харківську Маріїнську, М.А. Коновалова – Одеський інститут шляхетних дівчат [5, с.15], тобто за своїм кваліфікаційним рівнем вони були домашніми учительками.

Збереглися відомості про ще одну учительку гімназії, домашню наставницю В.О. Боклевську. За правилами прийому на роботу начальниці Олександрівської жіночої гімназії Т.Г. Павленко звернулася у 1908 р. до канцелярії Катеринославського губернатора про допуск до викладання в гімназії домашньої наставниці Варвари Олексіївни Боклевської, яка мешкала в Олександрівську, на Олександрівській вулиці у

домі Поченполь [16, арк.182]. У відповідь на цей запит було надано бездоганну характеристику, яка засвідчувала, що дочка дворянина, Варвара Олексіївна Боклевська, 19 років, мешкала в Олександрівську три місяці, під судом і слідством не перебувала, ні чому осудливому не була помічена [16, арк.183].

При Олександрівській міській жіночій гімназії було відкрито зразкову підготовчу школу. Голова педагогічної ради Петро Дьомін порушив клопотання, у якому висловив занепокоєння майбутнім працевлаштуванням випускниць навчального закладу. Права дівчат, що закінчували 8 клас, він вважав обмеженими, тому що викладання у гімназії для більшості з них неможливе за відсутністю там місць, жіночі курси доступні лише для медалісток. Обґрунтовуючи необхідність надання практичної підготовки, П. Дьомін підкреслив, що найближчою перспективою для них є викладання в початкових, "елементарних", школах [21, арк.3-4]. Така школа потрібна для четвертого та сьомого класів, часто дівчата закінчували свою освіту четвертим класом і йшли працювати. Отже, із відкриттям підготовчої школи учениці одержали можливість відпрацьовувати педагогічні навички на більш високому рівні.

При Олександрівській міській чоловічій гімназії діяв іспитовий комітет, при якому складали іспити на одержання звання домашнього учителя та на інші різні звання. Наприклад, випускниця Чернігівського єпархіального училища Євгенія Федорівна Радченко, яка вже мала звання домашньої учительки, підвищила свою кваліфікацію, склавши іспити на здобуття звання учительки вищих початкових училищ [18, арк.87, 120].

У приватній гімназії Л.Г. Бартелінк працювали домашні учительки. Наприклад, домашня учителька німецької мови Марта Георгіївна Рат, 1895 р. народження, дочка пастора м. Віштутгард-Бердянськ Таврійської губернії, закінчила приватний заклад Вільгельміна Іогансен. Склала іспити в іспитовому комітеті Петроградського навчального округу, де продемонструвала добрі знання та успішно провела показовий урок [19, арк.127-128].

Учні, що вступали до цієї гімназії, мали домашню освіту. Із 14 заяв, наданих до навчального закладу на ім'я начальниці, в усіх зазначено наявність попередньої домашньої підготовки. Батьки учнів належали до різних верств населення: міщани – 11, дворянин – 1, селянин – 1, серед них був навіть коваль, дочка якого також мала домашню освіту [19, арк.3, 18, 27, 29, 48, 83, 106,101, 120,137, 225, 356].

Домашні учительки займалися також освітньо-організаторською діяльністю. У Гуляйпольській жіночій гімназії товариства "Просвіта" начальницею було призначено Л.І. Волошину, 1867 р. народження, дочку колезького асесора, випускницю Полтавської Маріїнської гімназії (1886 р.). У восьмому додатковому класі крім педагогіки і дидактики, вона вивчала географію, початкове навчання російської мови та арифметики. До призначення працювала у Полтавській жіночій гімназії В.П. Ахшарумової, шість років виконувала обов'язки завідувачки канцелярією та бібліотекою [17, арк.1, 3, 4].

Збереглися відомості ще про одну домашню учительку, А.С. Михайліченко, дочку псаломщика, яка закінчила Катеринославське єпархіальне жіноче училище у 1909 р. [20, арк.1-1 зв.].

Отже, у м. Олександрівську спостерігався уповільнений розвиток жіночої освіти, що зумовив наявність незначної частини жінок серед учителів. Усі інші риси домашньої освіти були такими ж, як і в інших регіонах: домашні учительки намагалися працевлаштуватися у гімназії, при чоловічій гімназії діяв іспитовий комітет, де можна було одержати звання домашньої учительки. У приватних навчальних закладах домашні учительки складали більшість. Початкову педагогічну підготовку одержували у жіночих єпархіальних училищах і восьмому педагогічному класі гімназій.

Джерела та література

1. Новицький Я. Твори в 5-ти томах. Т.1. – Запоріжжя: ПП "АА Тандем", 2007. – 508 с.
2. Пуха І.В. Перші школи // Комсомолец Запоріжжя. – 1980, 22 листопада.
3. Пуха І.В. Из истории народного образования в Запорожье // Индустриальное Запорожье. – 1987, 27 декабря.
4. Карагодін А.И. История Запорожского края (1770–1917). Запорожье: Запорожский государственный университет, 1998. – 286 с.
5. Орлянский С.Ф., Ткаченко В.Г. Материалы к истории Запорожского государственного университета. – Выпуск 1. – Запорожье: ЗГУ, 1998. – 76 с.
6. Злобина Л.Г., Малаховская Н.В. Развитие образования в г. Александровске / Л.Г. Злобина, Н.В. Малаховская // Наукові праці історичного факультету: 25-річчю історичного факультету ЗДУ присвячується. 1971–1996. – Вип. 2. – Дніпропетровськ: МП "Промінь", 1997. – 287 с.
7. Ткаченко В.Г. Учебные заведения Александровска в конце XIX – XX века / В.Г. Ткаченко // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. Вип.2. – Запоріжжя, 1995.
8. Подоляк Я.О. Олександрівська міська жіноча гімназія / Я.О. Подоляк // Південна Україна XVIII XIX століття: Записки наук.-дослід. лабораторії історії Півден. України ЗДУ. – Вип.1 / Гол. ред. А.В. Бойко. – Запоріжжя: Тандем-У, 1996. – 190 с.
9. Памятная книга по Одесскому ученому округу 1881 г. Одесса, Типография П. Францева, 1881. – 898 с.
10. Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь 1903 г. – Екатеринослав: Типо-литография Губернского правления, 1903.
11. Начальное народное образование в Екатеринославской губернии за 1912 год: Краткий обзор. – Екатеринослав: Типография б. Братства Св. Владимира, 1913. – 122 с.
12. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1906 год. Народное образование – Екатеринослав: Типография Губернского земства, 1907. – 104 с.
13. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год. – Екатеринослав: Типография Я. Чаусского, 1864.
14. Подорож у Південну Росію. Історична монографія. О. Афанасьєв-Чужбинський. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 469 с.
15. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.4. оп.1. спр. 19.
16. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.11. оп.1. спр. 995.
17. ДАЗО. – Ф.50. оп.1. спр.19.
18. ДАЗО. – Ф.3. оп.1. спр.5.
19. ДАЗО. – Ф.5. оп.1. спр.1.

20. ДАЗО. – Ф.51. оп.1. спр.15.

21. ДАЗО. – Ф.4. оп.1. спр.4.

Яковенко Г. Г. Домашние учительницы г. Александровска

Статья освещает состояние домашнего образования в г. Александровске Екатеринославской губернии и в Александровском уезде. Женское образование в этом регионе распространялось очень медленно. Единственное среднее учебное заведение, которое готовило домашних учительниц, появилось в городе лишь в начале XX ст. К его открытию начальная педагогическая подготовка местных учительниц происходила в разных средних женских учебных заведениях. В уезде работало незначительное количество женщин-учителей.

Ключевые слова: домашнее образование, домашние учительницы, г. Александровск, среднее женское учебное заведение.

Yakovenko G. G. Oleksandrivsk' home teachers

The article is "Oleksandrivsk' home teachers" lights up the state of home education in Oleksandrivsk and in Oleksandrivsk' district. Women education, in this region, spreads very slowly. Only in educational establishment, that prepared home teachers, appeared in city in the beginning of the XX century. Before its opening, pedagogical preparation of local teachers took place in different AV woman establishments. The Children, who entered to initial educational establishments, got preparation at home, but the unknown last names of home teachers, that taught them, have unknowiv. The level of development of home education is related directly to socio-economic position of certain region. In Oleksandrivsk' district Oleksandrivsk' these processes passed slowly. Because of the absence of the proper financing the development of education was on the same level. At the Oleksandrivsk' municipal woman gymnasium was opened an exemplary preparatory. School with opening of this school the students got possibility to work off pedagogical skills on higher level. At the Oleksandrivsk'a municipal masculine gymnasium committee operated the of examination, where they passing exams on the receipt of rank of home teachers.

Keywords: home education, home teachers, Alexandrovsk, average female institution.

УДК 94(477=438)"1908/1910"

А. Б. Кліш

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ТА ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКО-СОЦІАЛЬНОЇ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ

У статті досліджуються передумови та обставини заснування, ідеологія та політична практика Польської християнсько-соціальної партії, що діяла у Галичині упродовж 1908–1910 рр. Проаналізовано програмні документи, роль окремих лідерів, організацію виборчих кампаній, місце серед інших політичних сил, з'ясовано ставлення партії до єврейського питання, розкрито українсько-польські взаємини на регіональному рівні зазначеного періоду, причини занепаду партії.

Ключові слова: Польська християнсько-соціальна партія, Галичина, Краків, програмні засади, політична діяльність.

Актуальність досліджуваної проблеми ґрунтується на тому, що у другій половині XIX – на початку XX ст. Католицька церква у Європі втрачала свій вплив через секуляризацію свідомості, запровадження ліберального законодавства і вільнодумство епохи Просвітництва. Розширення промислового виробництва і вільної торгівлі змінили спосіб життя соціуму. Цей час був періодом зростання урбанізації й пролетаризації, розорення дрібного селянства, боротьби ремісничо-мануфактурного укладу з новим – промисловим.

Проте не усі суспільні верстви позитивно сприймали нові тенденції у політиці та економіці.

Звернувши увагу на проблеми широкого загалу, католицьке духовенство заклало основи суспільно-християнського руху, що базувався на принципі єднання усіх верств суспільства і спільного вирішення соціальних проблем. Ця тенденція спостерігалася практично в усіх європейських країнах на межі XIX–XX ст. У Австро-Угорщині вона проявилася у декількох національних варіантах, зокрема й слов'янських – чеському, словенському, хорватському, польському, українському. Не стали винятком і галицькі землі. Зокрема, тут упродовж кінця XIX – початку XX ст. існувала низка польських політичних утворень клерикального скерування (Християнсько-народна партія (ХНП) під керівництвом о. С. Стояловського, Католицько-національна партія, Польський народний центр (ПНЦ), а серед них виділялася Польська християнсько-соціальна партія (ПХСП).

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації зроблено спробу дослідження програмних засад та політичної діяльності ПХСП у Галичині на початку XX ст. Автором зроблено спробу охарактеризувати ідеологію зазначеної партії, окреслити роль її представників у суспільно-політичному житті Галичини.

Тема дослідження не була безпосереднім об'єктом вивчення у історіографії. Окремі питання з цієї проблематики висвітлені у працях польських дослідників, зокрема К. Туровського [1], А. Кудлачика [2], Ч. Лехіцького [3] та інших. Ч. Лехіцький, характеризуючи часопис "Głos Narodu" – друкованого органу ПХСП, підкреслював його антисемітський характер, проте критичне ставлення до євреїв базувалося на культурних та соціально-економічних проблемах, а не на расових чи релігійних. Його праця багата на факти, проте їй бракує аналізу політичних, соціальних, культурних постулатів, репрезентованих часописом [3].